

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΜΠΕΣΤ ΣΕΛΕΡ «ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΒΡΟΧΗΣ»

ΟΙ ΕΠΟΧΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΧΝΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Οι εποχές της καταχνιάς**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Ελευθερία Χατζοπούλου
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κατερίνα Δουρίδα
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Ελευθερία Χατζοπούλου, 2021
© Εικόνας εξωφύλλου: *Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα*,
Τμήμα Αρχαίων, Αρχείο Στεφάνου Δραγούμη
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2021

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2021

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-3703-3
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-3704-0

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΙ ΕΠΟΧΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΑΧΝΙΑΣ

*Στους Ανώνυμους Μάρτυρες
της τριπλής Βουλγαρικής Κατοχής
στην Ανατολική Μακεδονία*

«Πρέπει, πρέπει, πρέπει να ζήσεις, να νιώσεις, να τα βγάλεις
πέρα. Θα 'ναι φαίνεται στη μοναξιά και στον άνισο αγώνα
που ξυπνάει όλος ο άνδρας».

Οδυσσέας Ελύτης

Από το βιβλίο του Κώστα Αρκουδέα
Το χαμένο Νόμπελ, Καστανιώτης, 2015

Πρόλογος

Λέγεται ότι κάποιες φορές μία μόνο λέξη αρκεί να πυροδοτήσει την επιθυμία για τη συγγραφή ενός μυθιστορήματος. Στην περιπτώσή μου οι λέξεις ήταν περισσότερες από μία και οι φράσεις, μικρές αλλά αιχμηρές, απ' αυτές που ξυπνούν συναισθήματα αρνητικά και σε κάνουν να αναρωτιέσαι πώς μπορούν οι άνθρωποι να γίνονται θηρία, να χάνουν κάθε ανθρωπιά; Τα ερωτήματα πολλά, οι απαντήσεις δίνονται μέσα από τα «Τετράδια της Βουλγαρικής Κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας» και όχι μόνο.

Γιατί οι Βούλγαροι σκόρπισαν τόση οδύνη, τόση φρίκη, τόση θάνατο; Γιατί χιλιάδες άντρες άφησαν την τελευταία τους πνοή στα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, στις πιο απρόσιτες και αφιλόξενες περιοχές της Βουλγαρίας, γυναίκες βιάστηκαν και σφαγιαστάθηκαν, ορφανά «υιοθετήθηκαν» από οικογένειες στρατιωτικών, αμέτρητα χωριά βυθίστηκαν στο κόκκινο του νωπού αίματος και της φωτιάς, στο γκρίζο της στάχτης και στο μαύρο του πένθους;

Όλα αυτά ήταν περισσότερο από αρκετά για να με ωθήσουν να πιάσω μολύβι και χαρτί και να σχεδιάσω το νέο μου μυθιστόρημα. Η αλήθεια των ιστορικών γεγονότων αναμφισβήτητη· το οδοιπορικό της οικογένειας των ηρώων μου, στο μεγαλύτερο μέρος του, αληθινό. Το πλέξιμο όλων αυτών έγινε με σεβασμό τόσο στην Ιστορία, όσο και στην οδύσσεια της οικογένειας, αλλάζοντας ονόματα, τόπους και κάποιες καταστάσεις για ευνόητους λόγους. Ελπίζω και εύχομαι να έπλασα ένα ιστορικό μυθι-

στόρημα το οποίο θα σας ταξιδέψει και θα σας συγκινήσει. Από την πλευρά μου έκανα ό,τι καλύτερο, οι κριτές όμως είστε εσείς που κρατάτε αυτό το βιβλίο στα χέρια σας.

Σας ευχαριστώ θερμά

Ελευθερία Μπουρτζή-Χατζοπούλου

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η επιστροφή

Εσπρωξε, τον έσπρωξαν, πάτησε και πατήθηκε, ζουλήχτηκε ανάμεσα σε μεγαλύτερους που προσπαθούσαν όπως και ο ίδιος να κερδίσουν μια σπιθαμή χώρο, να μετακινηθούν μερικά εκατοστά, να βρεθούν πιο κοντά στις ράγες του τρένου. Κανείς τους δεν ήταν διατεθειμένος να κάνει μισό βήμα πίσω ή στο πλάι, να του ανοίξει μια χαραμάδα, να καταφέρει να στριμωχτεί ανάμεσά τους. Διεκδικούσαν όλοι πεισματικά τη θέση τους, αυτή που τους εξασφάλιζε την όποια ορατότητα.

Ο Αντρίκος όμως διέθετε πολλά πλεονεκτήματα. Είχε λιανό, σβέλτο κορμί, μικρή ηλικία και μια μόνο λαχτάρα που τον έκαιγε από τη στιγμή που άκουσε ότι γύρισαν οι πρώτοι όμηροι στις φαμίλιες τους. Από τότε κοιμόταν και ξυπνούσε με μια μόνο έγνοια. Να τρέχει κάθε απομεσήμερο στον σταθμό, να περιμένει το πολυπόθητο τρένο που αργούσε, να γυρνάει απογοητευμένος το βράδυ στο σπίτι για να δει για άλλη μια φορά την εγκαρτέρηση στα μάτια και την πικρία στα χείλη της μάνας.

Σήμερα όμως το διαισθανόταν, ήταν σχεδόν σίγουρος ότι έφτασε η μεγάλη μέρα. Του το έδειχνε το ανυπόμονο πλήθος που μαζεύτηκε από νωρίς στον σταθμό, του το ψιθύριζε η έξαψη και η προσμονή που σημάδευαν πρόσωπα και κινήσεις, του το φώναζε η καρδιά που βροντοχτυπούσε στο στήθος του.

Με δυο-τρεις επιδέξιους ελιγμούς κατάφερε επιτέλους να στριμωχτεί δίπλα σ' αυτούς που στέκονταν μπροστά στις ράγες. Ανάσανε τον ψυχρό, υγρό αέρα και έστρεψε ανυπόμονα τα μάτια του στο βάθος εκεί που οι ράγες στένευαν και χάνονταν στον ορίζοντα, εκεί που θα ξεπρόβαλλε ο μαύρος καπνός,

που θα ακουγόταν το τσαφ-τσουφ και θα εμφανιζόταν ύστερα το τεράστιο σαν μυθικό φίδι τρένο που θα έφερε κοντά τους, πίστευε, τον πατέρα.

Με το βλέμμα καρφωμένο στο γυαλιστερό ασάλι πίεσε το οχτάχρονο μυαλό του να κάνει σκέψεις ευχάριστες, γιορταστικές, μα εκείνο, άμαθο σε τέτοιου είδους ταξίδια, γέννησε πάλι θύμησες πικρές, μετακινήσεις δύσκολες και κοπιαστικές, περιστατικά οδυνηρά που σημάδεψαν το μεγαλύτερο κομμάτι της παιδικής του ηλικίας –αυτό τουλάχιστον που θυμόταν– και τον ανάγκασαν να ενηλικιωθεί πριν την ώρα του.

Είχε μόλις κλείσει τα τρία του χρόνια ο Αντρίκος όταν η μάνα του η Καλλιώ, έγκυος στο δεύτερο παιδί της, τον ανέβασε στο φορτωμένο κάρο που ήταν ζεμένα δυο γεροδεμένα άλογα. Τον απόθεσε αμίλητη στην αγκαλιά της γιαγιάς Τριανταφυλλιάς, η οποία καθόταν ανάμεσα σε μπόγους, μπαούλα, κοφίνια γεμάτα με όσα λιγοστά μπόρεσαν να πάρουν από το νοικοκυριό τους. Χάρηκε ο μικρός όταν ανέβηκε κι εκείνη. Θα πήγαιναν στο χωριό πίστευε, στη θεια Χαρίκλεια, την αδερφή της γιαγιάς που τον κανάκευε, του έλεγε τραγουδάκια και παραμύθια, τον φίλευε γλυκά και καλούδια από το περιβόλι της. Τον παραξένεψε το δάκρυ στο μάγουλο της γιαγιάς, το σκοτεινό πρόσωπο και το αγέλαστο στόμα της μάνας· τη ρώτησε πού πηγαίνουν.

«Φεύγουμε να σωθούμε από τους Βούργαρους... που βάλθηκαν να μας ξεκληρίσουν», ψέλλισε τόσο σιγά σαν να απευθυνόταν στον εαυτό της και έστρεψε το κεφάλι της στο μεγάλο σπίτι που άφηναν πίσω τους. Τίποτε από όλα αυτά δεν κατάλαβε και δε θυμόταν ο μικρός, μόνο το πικραμένο στόμα της μάνας, που από τότε σπάνια χαμογελούσε.

Αργότερα, πολύ αργότερα, κατάφερε να της αποσπάσει κάποιες κουβέντες, τότε που προσπαθούσε να καταλάβει γιατί εγκατέλειψαν τον τόπο τους, την πατρίδα όπως έλεγε η γιαγιά, και ήρθαν σε έναν τόπο αφιλόξενο και φτωχό. Όσο μεγάλωνε τόσο ρωτούσε και μια και δεν έπαιρνε τις απαντήσεις που ζητούσε, άρχισε να χώνεται ανάμεσα στους μεγάλους και να ακούει

ή να καμώνεται ότι παιζει ήσυχα στη γωνιά με το αυτί στημένο στις συζητήσεις του πατέρα με τους γειτόνους ή τους μουσαφίριους. Έτσι έμαθε ο Αντρίκος την ιστορία της οικογένειάς του, του τόπου που τον γέννησε, τους λόγους που τους έφεραν σε μια πόλη μουντή και παγωμένη.

Από τη Ραιδεστό της Ανατολικής Θράκης, μια πόλη μικρή που λουζόταν στα κύματα της Θάλασσας του Μαρμαρά*, που έσφριζε από ζωή και κίνηση το λιμάνι της, από κάθε λογής μικρομάγαζα και μεγάλα εμπορικά τα σοκάκια και οι δρόμοι της, καταγόταν η οικογένειά του. Έμπορος και γαιοκτήμονας ήταν ο παππούς Αντρέας Καραντρέας. Εμπορευόταν πρόβατα, μαλλιά και κάπες. Δεν τα έκανε όλα μόνος, είχε βοηθούς και συνεταίρους τα πέντε αδέρφια του. Ζούσε σε ένα μεγάλο δίπατο σπίτι, στη βορινή πλευρά της πόλης, με τη γυναίκα του και τον μονάκριβο γιο του, τον Αντώνη, τον πατέρα του Αντρίκου. Σ' αυτό το σπίτι γεννήθηκε και έκανε τα πρώτα του βήματα ο Αντρίκος, το καμάρι και η λαχτάρα του παππού που πρόλαβε, πριν κλείσει τα μάτια του, να χαρεί για λίγο τον εγγονό, να ακούσει το όνομά του και να αφήσει ευχή και κατάρα στον γιο του να κάνει πολλά παιδιά, αφού σ' εκείνον ο Παντοδύναμος θέλησε να δώσει μόνο ένα.

Ξακουστά σε ολόκληρη τη Θράκη ήταν τα έξι αδέρφια, οι Καραντρέηδες, που δούλευαν μονιασμένοι, καζάνιζαν** και πρόκοβαν. Δακτυλοδεικτούμενοι και καλό παράδειγμα για όλους. Σαν τους Καραντρέηδες, έλεγαν, και εννοούσαν καλούς νοικοκυραίους, δουλευταράδες, μονιασμένους και δεμένους σαν μια γροθιά.

Επίπονη και κουραστική η δουλειά τους, μα άφηνε κέρδη πολλά και καλοζούσαν οι φαμίλιες όλων των αδερφών. Κάθε χειμώνα, Γενάρη και Φλεβάρη μήνα, άφηναν τη θαλπωρή του σπι-

---

* Προποντίδα.

** Κερδίζω πολλά χρήματα.

τιού και της φαμίλιας τους και τραβούσαν προς τα ορεινά χωριά. Αγόραζαν πρόβατα από αυτούς που τους είχαν σωθεί οι ζωοτροφές, που δεν είχαν το απαιτούμενο ρευστό να ανανεώσουν τις προμήθειές τους και αναγκάζονταν να πουλήσουν μερικά από τα ζωντανά τους για να σώσουν από την πείνα τα υπόλοιπα, αλλά και τα ίδια τους τα παιδιά. Μετέφεραν τα ζώα χαμηλότερα οι Καραντρέηδες, σε στάνες απάνεμες, καλοφτιαγμένες και τα τάζαν για δυο περίπου μήνες. Από κει και ύστερα η σοφία της φύσης και η γενναιοδωρία της άνοιξης φρόντιζαν τη διατροφή τους αφού τα λιβάδια τους πρόσφεραν άφθονο τρυφερό χορτάρι.

Πουλούσαν στο τέλος της άνοιξης τα καλοθρεμμένα αρνιά τους στην Κωνσταντινούπολη, το γάλα στους τυροκόμους, κούρευαν τα μεγαλύτερα ζώα, έδιναν το μαλλί σε ειδικούς τεχνίτες να το επεξεργαστούν και να το κάνουν χοντρό καλοϋφασμένο ύφασμα για κάπες. Ο κύκλος αυτός έκλεινε το καλοκαίρι με την πώληση των υπόλοιπων ζώων και το άνοιγμα των τεφτεριών. Έκαναν τους λογαριασμούς τους, έπαιρνε ο κάθε αδερφός το μερτικό του, αφού πρώτα αφαιρούσαν το κεφάλαιο που θα τους ήταν απαραίτητο για τον επόμενο χειμώνα, ξεκουράζονταν δίπλα στις φαμίλιες τους και περίμεναν το φθινόπωρο.

Αγόραζαν τον Σεπτέμβρη το ύφασμα από τους υφαντές στη συμφωνημένη τιμή, το έδιναν στους τεχνίτες για να ράψουν τις φημισμένες κάπες τους, που τις πουλούσαν στο μεγάλο παζάρι της Ραιδεστός και των γύρω χωριών όχι μόνο στους κτηνοτρόφους, αλλά σε κάθε άντρα που ήθελε να προστατευτεί από το κρύο.

«Τι είναι οι κάπες, γιαγιά», ρώτησε το ίδιο βράδυ ο μικρός.

«Πού τις θυμήθ'κες τις κάπες», αντιρώτησε η γιαγιά.

«Το άκουσα που το έλεγαν οι μεγάλοι», απάντησε ο Αντρέϊκος και περίμενε. Του εξήγησε η γιαγιά. «Φορούσε και ο μπαμπάς κάπα;»

«Φορούσε, παιδούδι μ', φορούσε, όταν ανέβαινε στ' άλογο καταχείμωνο και ανηφόρ'ζε στα βουνά, τι θα φόραγε;» *Κρίμα*, σκέφτηκε ο εξάχρονος, *εγώ ούτε σε άλογο θα ανεβώ, ούτε κάπα θα φορέσω!*

Όλα κυλούσαν ήρεμα και νοικοκυρεμένα στην πόλη τους,

στα σπίτια και στις ζωές τους, μέχρι που ξέσπασε, το καλοκαίρι του 1908, το κίνημα των Νεότουρκων. Τότε που ο σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ αναγκάστηκε να παραχωρήσει σύνταγμα στους κινηματίες, τότε που οι Νεότουρκοι δε σεβάστηκαν τη συμφωνία του Σουλτάνου με το Πατριαρχείο για τη μη στράτευση των χριστιανών και καταργήθηκε το μεντέλι*, τότε που ήρθαν τα πάνω κάτω και ρήμαξαν τις ζωές τους. Κανείς δεν κοιμόταν ήσυχος ούτε σε πόλη ούτε σε χωριό, ούτε και ο γερο-Αντρέας φυσικά, που είχε καβατζάρει πια τα εβδομήντα και είχε παραχωρήσει τη θέση του στη δουλειά στον γιο του τον Αντώνη. Μόνο το κουμάντο κράτησε ο γέρος, τις αναμνήσεις από τα ταξίδια και την όμορφη ζωή που έζησε και που την ίδια και καλύτερη πίστευε θα ζούσε και ο μοναχογιός του.

Όμως αυτά τα ζαγάρια, οι Νεότουρκοι, ανέτρεψαν τα σχέδιά του σε μια νύχτα. Ο φόβος για την τύχη του μοναχογιού του τον έκανε να περάσει νύχτες και νύχτες άγρυπνος, να απογοητευτεί, να στεναχωρηθεί, να θυμώσει, να σκεφτεί τέλος ψύχραιμα και να πάρει μια απόφαση σκληρή, αλλά λογική και σωτήρια. Να στείλει τον Αντώνη στη Ρουμανία αποφάσισε, στην Κωσταντζα είχε συγγενείς. Εκεί θα πήγαινε. Ήταν ο μόνος τρόπος να γλιτώσει τη στράτευση, τις εξαντλητικές αγγαρείες, τη σίγουρη εξόντωση. Θα έκανε το παν για να σώσει τον μοναχογιό του.

Ο Αντώνης όμως ήταν μαθημένος αλλιώς. Γεννημένος και μεγαλωμένος στους ανοιχτούς ορίζοντες, στις χορταριασμένες στράτες, στα ζωντανά και στα περιβόλια, στα πανηγύρια με τους νταλγκαδιάρικους σκοπούς και τις κλεφτές ματιές στις όμορφες, στους βαλαντωμένους αναστεναγμούς, στα ρακιά, στα χοντρά χωρατά με τους φίλους στους καφενέδες, στα απλά παραδοσιακά ρούχα, στους ανεπιτήδευτους τρόπους. Τον έπνιγαν οι λαιμοδέτες, τον έσφιγγαν τα καινούργια, τα φράγκικα κοστούμια. Ξένος ένιωθε. Ξένος μέσα στα ρούχα που φορούσε, παρταίριος ανάμεσα στους συγγενείς και τους φίλους τους με τους

---

* Φόρος για την αποφυγή της στράτευσης.

εκλεπτυσμένους τρόπους, τα ατέλειωτα δείπνα στα ασπροντυμένα τραπέζια με τα αστραφτερά κρύσταλλα και τα αραδιασμένα μαχαιροπίρουννα, τις κλεφτές ματιές και τα ανεπαίσθητα μειδιάματα των συνδαιτυμόνων του όταν έπιανε με λάθος χέρι το πιρούνι ή κατέβαζε μονορούφι το κρασί.

Σαν ζώο σε κλουβί ένιωθε, σαν αρκούδα σε πανηγύρι καλύτερα, όταν οι περιστάσεις τον ανάγκαζαν να παρευρεθεί σε μια χοροεσπερίδα, να υποστεί τις κομπές υποκλίσεις, τα συγκρατημένα χαμόγελα και τα χειροφιλήματα. Άγνωστος, αχαρτογράφητος τόπος όλα αυτά για τον Αντώνη, που τον στεναχωρούσαν και τον έκαναν να χάνει τα λόγια του. Τα αδρά χωριάτικα λόγια με τη βαριά θρακιώτικη προφορά που μόνο ο μπάρμπα του ο Μηνάς, ο πρωτοξάδερφος του πατέρα του, καταλάβαινε. Οι υπόλοιποι συγγενείς προσπαθούσαν να αγροικήσουν κάποιες από τις κουβέντες του, ενώ οι φίλοι τους τον κοιτούσαν περίεργα και του γύριζαν κάποιες ερωτήσεις στα γαλλικά, θαρρείς και έπρεπε να ξέρει τούτη τη γλώσσα των σαλονιών για να κάνει τα αλισβερίσια του με τους κτηνοτρόφους, τους τυροκόμους και τους χασάπηδες.

Μόνο τη νύχτα, στη μοναξιά του δωματίου του, τυλιγμένος στο πουπουλένιο πάπλωμα ένιωθε ήρεμος και αποστασιοποιημένος από μια ζωή ξένη, με συνήθειες πρωτόγνωρες για κείνον. Μόνο σαν βυθιζόταν στον ύπνο ξεχνούσε και τα καινούργια και τα παλιά. Μόνο στα όνειρά του ζούσε όπως ο ίδιος λαχταρούσε. Σαν άνοιγε όμως το πρωί τα μάτια, αντί να καλωσορίσει με χαμόγελο και αισιοδοξία την καινούργια μέρα, αγχωνόταν και έστυβε το μυαλό του να βρει τρόπους να αντεπεξέλθει στις καινούργιες συνθήκες. Πώς όμως; Αν ήξερε τουλάχιστον τη γλώσσα, θα έβρισκε μια δουλειά, δεν τον ένοιαζε ποια δουλειά, αρκεί να έβγαζε ένα μεροκάματο, να έβρισκε μια καμαρούλα δικιά του, μόνο δικιά του, να ζούσε απλά και νοικοκυρεμένα όπως ήξερε, να γλίτωνε επιτέλους από τις ρεβεράντζες και τα ψεύτικα χαμόγελα.

«Σαν μάθεις να παλεύεις τούτη τη δύσκολη γλώσσα, θα σε πάρω στο εμπορικό μου, να μάθεις σιγά σιγά τη δουλειά, να μου

δίνεις ένα χεράκι, μια και ο Θεός μόνο κορίτσια μου χάρισε», του είπε ένα πρωί ο μπάρμπαρ του ο Μηνάς και τον πήρε μαζί του, να του δείξει την επιχείρησή του. Τον ευχαρίστησε και τον ακολούθησε ο Αντώνης.

Εμπορικό είχε ο μπάρμπαρ. Αποθήκες και γραφείο κοντά στο λιμάνι. Σιτάρια εμπορευόταν. Του έδειξε τα αμπάρια τα ξέχειλα από τον χρυσό καρπό, του περιέγραφε με καμάρι την ποιότητα και τις ιδιότητες της κάθε ποικιλίας, του ονομάτισε τους τόπους από τους οποίους προέρχονταν και αυτούς όπου θα κατέληγαν, μα το μυαλό του Αντώνη ταξίδευε αλλού. Σε άλλες αποθήκες. Σ' αυτές με το φρεσκοπλυμένο μαλλί και τις ολοκαίνουργιες κάπες. Τι σχέση είχε ο ίδιος με όλα αυτά που του έδειχνε; Τι κοινό είχε η δικιά του ζωή με τη δική τους; Με τους κυρίους με τα περιποιημένα μουστάκια, τα γενάκια, τα κομψά καπέλα, τα μπαστούνια με τις ασημένιες λαβές και τα απαλά χέρια; Τι είχε να πει με τις μπογιατισμένες, τις πνιγμένες στις δαντέλες και στα αρώματα κυρίες της «Ελπίδος»* που συναντούσε στο σπίτι του θείου του, στην ορθόδοξη εκκλησιά ή στη λέσχη της ελληνικής παροικίας;

Απογοητευμένος από τις ίδιες του τις σκέψεις, βγήκε από το εμπορικό να κάνει μια βόλτα στο λιμάνι, να τον χτυπήσει ο αέρας ο θαλασσινός, να αναπνεύσει την αψιά αρμύρα της Μαύρης Θάλασσας, να ξαστερώσει το μυαλό, να βρεθεί έστω και νοερά στη Ραιδεστό και σε όλα όσα άφησε πίσω του. Τον σάστισε το πολύβουο λιμάνι της Κωνσταντίας. Ώρες καθόταν και κοιτούσε τον ρωμαλέο γενοβέζικο φάρο, τα τεράστια πλεούμενα που πλεύριζαν την προβλήτα, που ξεφόρτωναν και φόρτωναν όλης της γης τα αγαθά. Από εκείνη τη μέρα όλο και πιο συχνά έκαμνε μια μεγάλη βόλτα στην πόλη, θαύμαζε τα περίτεχνα κτίρια, σταματούσε μπροστά στα πολυτελή ξενοδοχεία, το Grand Hotel και το Continental, το μισοτελειωμένο καζίνο, ένα κόσμημα αρχιτεκτονικής όπως άκουσε να λένε, όμως ούτε αυτά τα κοσμή-

---

* Ελληνικός Σύλλογος της Κωνσταντίας.

ματα, ούτε οι φαρδιοί περιποιημένοι δρόμοι, ούτε τα όμορφα πάγκα κατάφεραν να διώξουν το πλάκωμα που βάραινε την καρδιά του. Όμορφη πόλη, ανοιχτόκαρδη και κοσμοπολίτισσα, δεν ήταν όμως η πόλη του. Γυρνούσε την πλάτη σε όλα αυτά, τα εντυπωσιακά αλλά ξένα και κατέληγε βαλαντωμένος στο μουντό, το χειμωνιάτικο λιμάνι.

Η σκέψη να μπαρκάρει πέρασε και έφυγε σαν αστραπή από το μυαλό του, όταν πρωταντίκρισε εκείνα τα χοντροφτιαγμένα εμπορικά σκαριά. Την αγαπούσε τη θάλασσα, μα δε γνώριζε τα χούγια και τις παραξενιές της. Εκείνος την αγνάντευε από μακριά, θαύμαζε την απεραντοσύνη της, άκουγε τους ψίθυρους και τους στεναγμούς της, ρουφούσε ρακιά στους καφενέδες της και άφηγε το αεράκι της να δροσίσει το ξαναμμένο του πρόσωπο. Βουνίσιος ήταν ο Αντώνης και ας ζούσε δίπλα της. Εκείνος ένιωθε λεύτερος σαν καβαλούσε το άλογο και κάλπαζε στα βοσκοτόπια, στις ανηφοριές, στα υψώματα, σαν μύριζε το άρωμα του φρεσκοκομμένου τριφυλλιού και του θυμαριού, σαν άκουγε το ζουζούνισμα της άγριας μέλισσας, το κελάηδημα των πουλιών, τα παραπονιάρικά βελάσματα των νεογέννητων αρνιών.

Γυρνώντας ένα μεσημέρι από τις στάνες συνάντησε την Καλλιώς, τη γειτονοπούλα του, την κόρη του τσαγκάρη, του Θωμά. Τη δεκαεξάχρονη Καλλιώς, που μέσα στους τρεις-τέσσερις μήνες που είχε να τη δει μπουμπούκιασε, άνθισε και κάρπισε. Ποιο λουλούδι μπορούσε να συγκριθεί με τα ρόδινα χείλη της, ποιος καρπός με τα στητά της στήθια, ποιο δεντρί με τη λυγερή κορμωστασιά της, ποιου πουλιού κελάηδημα με τη γλυκιά λαλιά της; Μια ματιά από τα μαύρα αμυγδαλωτά της μάτια και μια κουβέντα από τα χείλη της του έδεσαν κόμπο τη γλώσσα, του πήραν τη μιλιά. Κούνησε μόνο το κεφάλι στον χαιρετισμό της και έμεινε εκεί ασάλευτος πάνω στο άλογο να τη χαϊδεύει με το βλέμμα, να της παραδίνεται ολόψυχα.

Αντάριασε ξαφνικά η θάλασσα, σήκωσε κύματα θεριά που τον μάλωναν, του έγνεφαν και τον προέτρεπαν να ακολουθήσει τον δρόμο της καρδιάς. Θόλωσε το μυαλό του Αντώνη. Μπερδεύτηκε. Ήταν τα κύματα που τον καλούσαν ή τα μάτια της Καλ-

λιώς, τα ολοζώντανα αστραφτερά της μάτια που καρφώθηκαν πάνω του και τον κοιτούσαν, τον σαΐτευαν, τον πρόσταζαν να γυρίσει, να λύσει την πλεξούδα της, να γευτεί τα χείλια της, να κλειστεί στη σκλαβιά της αγκαλιάς της; Μόνο που δίπλα σ' εκείνη τη γλυκιά σκλαβιά καραδοκούσε και μια άλλη. Άγρια, πικρή, εξευτελιστική. Αυτή της στράτευσης, της ντροπής να υπηρετεί στο τούρκικο ασκέρι. Η σκέψη αυτή τον έκανε να στρέψει ξανά το βλέμμα στη θάλασσα, στα ογκώδη εμπορικά που λικνίζονταν άχαρα στα θολά νερά του λιμανιού και τον προκαλούσαν να μαρκάρει.

Μέρες πάλεψε με τις σκέψεις του, νύχτες ξαγρύπνησε με τη θύμησή της, με τη γλύκα των μαύρων ματιών της που χαμήλωσαν ντροπαλά όταν της είπε σ' αγαπώ, όταν της έταξε γάμο. Κακώς, πολύ κακώς που άργησε, που δεν έστειλε προξενιό πριν φύγει. Θα το έκανε όμως τώρα, θα γυρνούσε, αποφάσισε. Θα έστελνε προξενιτή στον πατέρα της, θα παντρευόταν μια νύχτα και θα κρυβόταν ψηλά στις στάνες. Κανείς εκτός από τη φαμίλια τη δικιά του και της Καλλιώς δε θα μάθαινε τον γυρισμό του. Ευτυχώς τα σπίτια τους ήταν στην άκρη της Ραιδεστός. Τις νύχτες θα κατέβαινε να τη δει, να την αγκαλιάσει, να τη γευτεί, και θα ξανάφευγε με το χάραμα. Θα ζούσε λεύτερος με τους τσομπάνηδες και τα ζωντανά, θα ανάσαινε τον καθαρό αέρα του βουνού, όχι τον αποπνικτικό αν και αρωματισμένο των σαλονιών της Κωστάντζας. Στα είκοσι οχτώ βιάδιζε, καιρός να γίνει κύριος του εαυτού του και της καρδιάς της Καλλιώς.

«Ακούς ό,τι ακούω ή...» Η αναταραχή και οι ανυπόμονες κουβέντες του πλήθους κάλυψαν την ερώτηση του άντρα που στεκόταν πίσω του, έκοψαν στη μέση τις σκέψεις του Αντρίκου. Το μάτι του πρόλαβε να δει μια υποψία μαύρου καπνού μακριά στον ορίζοντα. Ήταν όμως καπνός; Στηρίχτηκε στις μύτες των ποδιών του, τέντωσε το λιγνό κορμί, μισόκλεισε τα μάτια προσπαθώντας να διακρίνει καλύτερα. Ο σκούρος ουρανός δε βοηθούσε, τα μαύρα σύννεφα κατάπιαν τον καπνό που νόμισε ότι είδε.

Αναστέναξε απογοητευμένος. Τα πόδια παγωμένα, το κορ-

μί έτρεμε κάτω από τα φθαρμένα ρούχα. Το κρύο τον ανάγκαζε να ζαρώνει, η ανάγκη να διακρίνει κάποιο ευόϊωνο σημάδι να τεντώνεται. Και τότε το άκουσε κι εκείνος. Ένα μακρινό, βραχνό τσαφ-τσουφ! Ένας ήχος που έκανε τις αναπνοές όλων να σταματήσουν για λίγο, για πολύ λίγο, όσο να πάρουν φόρα, να γίνουν κραυγές δυνατές και να ξεχυθούν ασυγκράτητες από τα στήθια. *Το τρένο, το τρένο... Έρχεται το τρένοοο!*

Ανυπότακτη, η σκέψη του αγοριού κάλυψε αστραπιαία την απόσταση που τους χώριζε και είδε με τα μάτια του νου το τρένο να μπαίνει αστραφτερό και ολόφωτο στον σταθμό. Πρόσωπα γελαστά πρόβαλαν στα φωτισμένα παράθυρα, χέρια ανυπόμονα σηκώνονταν ψηλά και χαιρετούσαν. Φαντάστηκε το πρόσωπο του πατέρα του να ξεχωρίζει πάνω από τα κεφάλια των άλλων –έτσι ψηλός και σωματώδης που ήταν–, να τον βλέπει, να τον χαιρετά, να πατά στο σκαλοπάτι της πόρτας, να πηδά σβέλτα κάτω, να τον αρπάζει στα χέρια του, να τον σφίγγει στην αγκαλιά του, όπως τη μέρα που έφευγε, τότε που τον αποχαιρέτησε στην πόρτα του σπιτιού τους. Και τώρα, δεκαεφτά μήνες μετά, Νοέμβρη του 1918, να τον περιμένει στον σταθμό της Δράμας με το πρόσωπό του να φωτίζεται στη θύμηση της τελευταίας κουβέντας που βγήκε από τα χείλη του. *Σου υπόσχομαι πως θα γυρίσω, Αντρίκο*, του είπε σοβαρά και χώθηκε ανάμεσα στους άλλους και στους Βούλγαρους στρατιώτες.

Το αγνό χαμόγελο που πλανιόταν στα χείλη του χάθηκε όταν είδε ένα κακάσχημο θεριό να μπαίνει βήχοντας και ξεφυσώντας στον σταθμό. Μια κατάμαυρη, κακομούτσουνη μηχανή έσερνε πίσω της κάτι τεράστια ξύλινα κουτιά. *Σε βαγόνια για εμπορεύματα τους στοίβαξαν οι άτιμοι, σαν να μεταφέρουν σακιά ή μουλάρια*, έφτυσε ένας άντρας, *ας είναι, φτάνει που γυρίζουν*, πρόσθεσε και κάρφωσε τα μάτια σ' εκείνα τα ξύλινα βαγόνια.

Το ίδιο έκανε και ο Αντρίκος. Πού ήταν οι άνθρωποι, οι όμηροι – *οι άμοιροι*, όπως τους αποκάλεσε μια μόνο φορά ένας γερο-παπάς και ο Αντρίκος που δεν κατάλαβε τη λέξη, τον ρώτησε. Ο παπάς ξερόβηξε, κοκκίνισε και του είπε ότι παράκουσε. Εκεί μέσα ήταν ο πατέρας; Και τα παράθυρα; Εκείνα τα στη σει-

ρά μακρόστενα παράθυρα με τα κουρτινάκια που είχε δει άλλοτε στα βαγόνια των τρένων που περνούσαν από τον σταθμό της Δράμας πού ήταν; Δεν υπήρχαν παράθυρα; Αυτό το μικρό, με τα μαύρα κάγκελα, τετράγωνο άνοιγμα, παράθυρο ήταν; *Είχε πόρτες αυτό το τεράστιο κοντί*, αναρωτήθηκε· μισόκλεισε τα μάτια και προσπάθησε να διακρίνει κάτι στο βαγόκι που είχε απέναντί του. Δυο χοντρά μαύρα σίδερα σαν λεπτές ράγες, ένα πελώριο μάνταλο στη μέση που κούμπωνε σε έναν μεγάλο γυριστό γάντζο τον γέμισαν απορίες. Οι δυο άντρες με στολή, με τις μεγάλες μουστάκες και τα μαυρισμένα από την καπνιά πρόσωπα που ξεπετάχτηκαν από κάπου και σήκωσαν εκείνο το μάνταλο του έδωσαν την απάντηση που ζητούσε. Η διπλή πόρτα άνοιξε, σύρθηκαν τα δυο φύλλα της από τους ένστολους στα πλευρά του βαγονιού. Ένας στριγκός, ανατριχιαστικός ήχος ακούστηκε, μια μακρόστενη, μαύρη τρύπα αποκαλύφθηκε. Οι κουβέντες σταμάτησαν, οι ανάσες κόπηκαν, τα μάτια μόνο άνοιξαν και καρφώθηκαν σ' εκείνο το μαύρο άνοιγμα.

Ένας σκελετωμένος άντρας πήδησε με κόπο, στάθηκε για λίγο σασιτισμένος και έριξε τα μάτια του στο βουβό πλήθος. Ένας κουρελής, με μάτια τσιμπλιασμένα και ελάχιστες τρίχες στο κεφάλι ακολούθησε. Ένας άλλος κάθισε στο άνοιγμα, κρέμασε τα πόδια, το ένα ήταν μπανταρισμένο με ένα άσπρο λερό πανί. Έσκυψε κάποιος από το εσωτερικό του βαγονιού, του έβαλε στο χέρι ένα πελεκημένο κλαδί. Δυο άντρες από το πλήθος κινήθηκαν αυτόματα, τον έπιασαν από τις μασχάλες, τον βοήθησαν να κατέβει και να στηριχτεί στο καλό του πόδι και στο αυτοσχέδιο μπαστούνι.

Οι άντρες που έβγαιναν ένας-ένας με κινούμενους σκελετούς έμοιαζαν, με κακόμοιρους ζητιάνους που ζητούσαν συμπαράσταση και βοήθεια. Και την έβρισκαν. Κάποιοι πεταγόταν ξαφνικά από το πλήθος, έτρεχε με τα χέρια ανοιχτά, άρθρωνε ένα όνομα, αγκάλιαζε έναν απ' αυτούς και ξεσπούσε σε κλάματα. *Δεν μπορεί ο πατέρας να κατάντησε έτσι*, σκέφτηκε ο Αντρίκος και ένιωθε το στήθος του να σφίγγεται, τα μάτια του να θολώνουν. Δεν μπορεί εκείνος ο μελαχρινός λεβέντης που καμάρωνε κά-

θε μέρα στη φωτογραφία που είχε σε μια ξύλινη κορνίζα η μάνα πάνω από το κρεβάτι τους να γέρασε και να ζάρωσε, να κατάντησε μια γκριζα σκιά. Εκείνος στεκόταν στητός και καμαρωτός, ακουμπούσε το χέρι στη ράχη της καρέκλας που καθόταν η μάνα, κρατώντας στην αγκαλιά της, χρονιάρικο μωρό, τον ίδιο. Και τώρα; Δεν μπορεί, δεν μπορεί, πείσμωνε η καρδιά και σκιρτούσε με λαχτάρα και στύλωνε τα πόδια το αγόρι και κάρφωνε τα μάτια σ' αυτούς που κατέβαιναν.

Η αποβάθρα άδειασε. Βγήκε και ο τελευταίος όμηρος, χάθηκε πρώτα στην αγκαλιά των δικών του και ύστερα στον δρόμο που οδηγούσε στην πόλη. Απογοητευμένος και εξουθενωμένος, ο Αντρίκος ακούμπησε την πλάτη σε μια σιδερένια κολόνα. Έσκυψε το κεφάλι, ανοιγόκλεισε πολλές φορές τα μάτια προσπαθώντας να μην αφήσει τα δάκρυα να αναβλύσουν και πήρε μερικές βαθιές εισπνοές για να εμποδίσει τον λυγμό να ξεχυθεί από το λαρύγγι του. Πού ήταν ο δικός του πατέρας; Γιατί δε γύρισε; Δες; αναρωτήθηκε το αγόρι, λες να... τη σκέψη του αποτέλειωσε το δάκρυ που κύλησε ασυγκράτητο στο μάγουλό του.

«Μικρέ!» Το χέρι που σηκώθηκε να σκουπίσει το δάκρυ έμεινε μετέωρο, το κεφάλι του στράφηκε προς τη βραχνή φωνή. Ένας ψηλός, κοκαλιάρης άντρας, με ώμους γερούς και έναν χλιοστρωπημένο λερό σκούφο στο κεφάλι στεκόταν δυο-τρία βήματα μακριά του και τον κοιτούσε ίσα στα δακρυσμένα του μάτια. Τον κοίταξε με απορία ο Αντρίκος. Τον είχε παρατηρήσει και πριν λίγο αυτόν τον ψηλέα. Τον πήρε το μάτι του να πηδά από το βαγόνι, να ρίχνει τα μάτια του στο πλήθος, να το χτενίζει προσεχτικά, να στρέφεται ύστερα προς την πόρτα του βαγονιού, να δίνει το χέρι σε κάποιον άλλον που έσερνε κάπως το μπανταρισμένο πόδι του, να τον βοηθά να κατέβει. Στάθηκαν παράμερα οι δυο τους και μιλούσαν και χειρονομούσαν και έστρεφε πότε πότε τα μάτια ο ψηλός στο συγκεντρωμένο πλήθος και ο σκάτης στο τρένο που ακόμα ξεφόρτωνε. Περίεργο του φάνηκε του Αντρίκου να κάθονται και να συζητούν, αντί να πάρουν τον δρόμο για τα σπίτια τους.

Σήκωσε τους ώμους· *εγώ τον πατέρα μου θέλω να δω να κα-*

τεβαίνει, σκέφτηκε, να τρέξω, όχι, όχι να τρέξω, ένα μεγάλο σάλτο να δώσω και να σκαρφαλώσω στην αγκαλιά του. Τι με νοιάζει τι κάνουν οι άλλοι; και γύρισε βιαστικά τα μάτια στην πόρτα του βαγονιού. Έβγαιναν και οι τελευταίοι και ο πατέρας ακόμα να φανεί.

Έδωσαν τα χέρια οι δυο άντρες, αγκαλιάστηκαν ύστερα σφιχτά, φιλήθηκαν πολλές φορές σταυρωτά και αυτός με το σακατεμένο πόδι –κάλτσα μόνο φορούσε στο καλό– ξανανέβηκε με τη βοήθεια του ψηλού στο τρένο.

Και τώρα ο ψηλέας στεκόταν απέναντί του και του έγνεφε. Πριν προλάβει να τον ρωτήσει τι θέλει, έκανε ο άντρας την ερώτησή του.

«Γιατί δε φεύγεις; Ποιον περιμένεις;»

«Και σένα τι σε νοιάζει;» αντιγύρισε το αγόρι και ρούφηξε τη μύτη του.

«Ρωτώ επειδή μείναμε οι δυο μας στον σταθμό», και έδειξε με μια πλατιά κίνηση του χεριού το τρένο που ξεκινούσε αγκομαχώντας και την έρημη αποβάθρα.

«Και συ γιατί δε φεύγεις; Δε σε περιμένουν οι δικοί σου;» έκανε το αγόρι με τα μάτια καρφωμένα πάνω του.

«Ξέρω ότι με περιμένουν», απάντησε ο άντρας και με μια γρήγορη κίνηση τράβηξε πίσω τους ώμους και τον σκούφο από το κεφάλι του αφήνοντας λεύτερα τα κοντοκουρεμένα μαλλιά του.

Το πλατύ του μέτωπο ήταν αυλακωμένο με βαθιές ρυτίδες, τα μαλλιά αραιά και γκριζα όπως και το μουστάκι, το αριστερό του μάγουλο χαράκωνε μια μεγάλη κοκκινωπή ουλή, το βλέμμα όμως, όπως και το μικρό ραγισμένο χαμόγελο που προσπαθούσε να κρεμαστεί στα χείλη του σίγουρα κάτι ήθελαν να του πουν, κάποιον να του θυμίσουν. Πήρε μια δύσκολη αναπνοή το παιδί, άνοιξε λίγο το στόμα και χωρίς να το καταλάβει ξεχύθηκε από μέσα του μια μόνο λέξη.

«Μπαμπά;» έκανε πνιχτά.

«Σου υποσχέθηκα να γυρίσω, γιε μου», πρόφερε βραχνά ο άντρας και του άνοιξε την αγκαλιά του.

Περπάτησαν για λίγο χωρίς να μιλούν. Μόνο για τον άντρα

με το σακάτικο πόδι τόλμησε να ρωτήσει ο Αντρέας. Ένας φίλος, ήταν η λακωνική απάντηση. Ούτε λέξη παραπάνω. Βουβάθηκαν και οι δυο. Μόνο κλεφτές ματιές αντάλλασσαν, μόνο οι ανάσες τους έβγαιναν σαν μικρά συννεφάκια αγνού από τα στόματά τους. Πού και πού τα χείλη τους έκαναν κάποιες προσπάθειες να ανοίξουν, ξανάκλειναν όμως με βιάση σαν κάτι να τα εμπόδιζε. Και οι δυο ήθελαν να ρωτήσουν πολλά. Ερωτήσεις δύσκολες και πικρές έκαιγαν τη γλώσσα του Αντώνη. Γιατί δεν τον περιέμενε στον σταθμό και η γυναίκα του; Ήταν καλά τα δυο μικρότερα παιδιά, η πεντάχρονη Φυλλιώ και ο δίχρονος Φώτης; Ζούσε η μάνα του; Άνοιγε το στόμα του να ρωτήσει, το ξανάκλεινε γρήγορα. Φοβόταν τις απαντήσεις. Προτιμούσε να τις καταπιεί, να του γρατζουνίσουν το λαρύγγι οι ερωτήσεις, παρά να του γδάρουν την καρδιά οι απαντήσεις. Δεν ήταν σε θέση, εκείνη τη στιγμή, στη μέση ενός σκοτεινού παγωμένου δρόμου να ακούσει μια δυσάρεστη, μια δραματική αλήθεια. Έριξε μια ακόμα κλεφτή ματιά στον γιο του, κατέβασε το κεφάλι και τάχυνε το βήμα του.

Σαν να αφουγκράστηκε τα αγωνιώδη ερωτήματα του γονιού το παιδί, σαν να ένιωσε τους φόβους του, είπε όσο πιο ανέμελα μπορούσε.

«Η γιαγιά είναι λίγο ανήμπορη. Πιάστηκαν και πονούν τα ποδάρια της. Η μάνα δεν μπορούσε να την αφήσει μόνη με τον Φώτη. Ύστερα...» κόμπιασε λίγο ο μικρός «είναι και η Φυλλιώ στο κρεβάτι με πυρετό και βήχα. Γι' αυτό...» τέντωσε το κορμί του ο Αντρίκος, «γι' αυτό έστειλε εμένα κάθε μέρα στον σταθμό. Πάνε εσύ, Αντρέα, που είσαι μεγάλος και γερός, να βρει έναν δικό του ο πατέρας σου σαν κατέβει από το τρένο, μου έλεγε», κατέληξε με καμάρι.

Ξεφύσηξε ανακουφισμένος ο Αντώνης, τουλάχιστον είναι όλοι στη ζωή, σκέφτηκε και χάρισε ένα θαμπό χαμόγελο στον γιο του.

«Εσύ πού ήσουν; Δούλευες γι' αυτούς, άκουσα», ρώτησε διστακτικά το αγόρι. Σφίχτηκε ο Αντώνης. Ναι, ήταν από αυτούς που τους ξερίζωσαν από τα σπίτια τους, τους μετέφεραν σαν ζώα στη Βουλγαρία και τους έστειλαν να παλέψουν την κόλαση.

«Δε γίνεται να μην πας, γιε μ'; να τους δώκουμε' όσες λίρες μάς απόμειναν για να γλιτώσεις το κεφάλι σ' απ' το στόμα του λύκου;» ρώτησε με λαχτάρα η μάνα όταν τους ανακοίνωσε ότι το ίδιο απόγευμα θα έπαιρναν κι εκείνον και άλλους πολλούς.

«Ο λύκος θα με δαγκώσει έτσι κι αλλιώς, μάνα», αντιγύρισε σκυθρωπός ο Αντώνης, «αυτές οι λίρες μάς κράτησαν τόσους μήνες στη ζωή. Τις λίγες που απέμειναν τις χρειάζεστε περισσότερο εσείς που θα μείνετε πίσω για να τα βγάλετε πέρα με την πείνα. Εγώ εκεί που θα πάω ένα κομμάτι ψωμί, ελπίζω, να το έχω», και βγήκε σκυφτός, με το θολό βλέμμα της μάνας στο κατόπι του.

«Φύγαμ' από την όμορφη Ραιδεστός, αφήκαμ' πίσω ούλα τα καλά και τα μπερδέτια μας, ήρταμε εδώ για να γλιτώσουμ' απ' τους Βούργαρους και πέσαμε πάλε στα νύχια τους για να μας αφανίσουν. Αχ, αχ, ψεύτρα ζωή και άδικη», αναστέναξε και σκούπισε ένα δάκρυ η μάνα.

«Μας πήγαν στη Βουργαρία, εμένα και πολλούς άλλους...» απάντησε όταν βγήκε από τις σκέψεις του ο Αντώνης.

«Πού σας πήγαν, μακριά;» τον έκοψε ανυπόμονα ο Αντρίκος.

«Πολύ μακριά», έκανε κουρασμένα ο Αντώνης, «μας φόρτωσαν πρώτα στο τρένο και ύστερα μέρες και μέρες περπατούσαμε...»

«Και τι έκανες εκεί, πώς ζούσες;» τον διέκοψε ξανά ο μικρός.

«Δούλευα, δουλεύαμε, κόβαμε δέντρα, σκάβαμε τη γης και βγάζαμε πέτρα...»

«Πέτρα; Τι την έκανες την πέτρα, έχτιζες σπίτια;»

«Τη σπάζαμε σε μικρά κομματάκια, την κάναμε χαλίκι για να στρώσουμε τις γραμμές του τρένου.»

«Τόσο μικρά σαν αυτά που είδα ανάμεσα στις ράγες στον σταθμό;» έκανε γεμάτος απορία ο μικρός.

«Σαν αυτά», απάντησε απότομα ο πατέρας και τάχυνε το βήμα του. Είχαν φτάσει κοντά στο σπίτι τους.

Ένα πρόσωπο ισχνό και κουρασμένο μπρος στο κακοφωτισμένο παράθυρο, δυο μάτια ανήσυχια προσπαθούσαν να σκίσουν το σκοτάδι του δρόμου, να αντιληφθούν μια κίνηση, να διακρίνουν δυο γνωστές ανθρώπινες μορφές. Η Καλλιώ, λαχτάρησε ο

Αντώνης τη στιγμή που η πόρτα άνοιγε απότομα και η γυναίκα στεκόταν μαρμαρωμένη στο άνοιγμά της. Τα ανήσυχια μάτια της περιεργάζονταν τον ηλικιωμένο που περπατούσε βαριά δίπλα στον γιο της. *Ούτε και σήμερα γύρισε*, ήταν η πρώτη της σκέψη και δάγκωσε τα χείλη μην ξεστομίσει τη δεύτερη. Ξανακοίταξε τον ηλικιωμένο και το παιδί που βήμα το βήμα πλησίαζαν. Κάτι στο βάδισμα του άντρα της φαινόταν οικείο. *Μα ο Αντώνης δεν είναι ούτε σαράντα και αυτός...* πρόλαβε να σκεφτεί πριν τα χείλη του άντρα προφέρουν το όνομά της. «Αντώνη», ψέλλισε και ρίχτηκε με λυγμούς στον λαιμό του.

Έφυγαν από τη Ραιδεστό στα τέλη του Ιούλη 1913. Από τον Οκτώβρη όμως του 1912, από τότε που οι Βούλγαροι κατέλαβαν και τον τόπο τους, ανάσαιναν κάτω από τη βαριά σκιά τους, ζούσαν με τον φόβο τους. Τα βράδια ξαγρυπνούσαν και όταν κοιμόνταν, το έκαναν με βάρδιες. Άνοιγαν τα μάτια το πρωί και δεν ήξεραν τι θα αντικρίσουν και τι θα ακούσουν. Τον βίο αβίωτο φρόντιζαν να τους κάνουν, να τους ξεκάνουν με κάθε τρόπο, να τους διώξουν από τη Θράκη. Τάχυναν το βήμα τους και κατέβαζαν τα μάτια οι Ραιδεστινοί όταν τους συναντούσαν. Και μια ματιά ακόμα μπορούσε να θεωρηθεί πρόκληση με απρόβλεπτες συνέπειες. Σε ημερήσια διάταξη οι λεηλασίες, οι ξυλοδαρμοί, η τρομοκρατία και οι εκτελέσεις.

Οι Καραντρέηδες που είχαν δει από νωρίς την μπόρα να έρχεται πουλούσαν όσο όσο, άδειαζαν τις αποθήκες τους και μάζευαν χρυσές λίρες. Έπρεπε ανά πάσα στιγμή να είναι έτοιμοι να φύγουν. Μήνες τώρα σε πυρωμένα καρφιά καθόταν ο Αντώνης.

«Να σηκωθούμε να φύγουμε, να πάμ' στην Ελλάδα», έλεγε στον Παναγιωτάκη τον μικρότερο αδερφό του πατέρα του.

«Πού να πάμ', μπρε Αντώνη», αντιγύριζε ο μεγαλύτερος. «Η Ανατολική Μακεδονία και η Θράκη είναι ένα καζάνι που ακόμα βράζει, οι Βούλγαροι κάνουν κουμάντο κι εκεί. Να γλιτώσουμε από το ένα σκυλολόι και να πάμε να χωθούμε στο στόμα του αλλουνού; Λες εκείνοι οι σκύλοι να δαγκώνουν πιο μαλακά από τούτους; Άσε να δούμε πώς θα εξελιχτούν τα πράγματα».

Οι Βαλκανικοί, ο Μεγάλος Πόλεμος, η βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας συνθέτουν ένα τραγικό σκηνικό στο οποίο παλεύει να επιβιώσει η ξεριζωμένη οικογένεια του Θρακιώτη Αντώνη Καραντρέα. Η ομηρία του Αντώνη και η εξοντωτική εργασία στα βουλγαρικά στρατόπεδα αφήνουν ανεξίτηλα σημάδια στο κορμί και στην ψυχή του. Θα καταφέρει να ξεφύγει από τις φρικιαστικές θύμψεις και να ξαναβρεί τον εαυτό του, όπως εύχονται οι δικοί του;

Η οδύσσεια της οικογένειας συνεχίζεται με την αρρώστια του μικρού γιου Φώτη και την αιχμαλωσία του πρωτότοκου Αντρέα κατά τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο. Πώς θα βιώσει ο Αντρέας τα τέσσερα χρόνια της αιχμαλωσίας; Τι εμπειρίες θα κουβαλά στις αποσκευές του γυρνώντας; Πώς θα σταθεί στα πόδια του, αφού στην πατρίδα τον περιμένουν καινούργιες συμφορές; Θα βρει το κουράγιο να συνεχίσει να αγωνίζεται για καλύτερες μέρες;

Ο έρωτας, η αγάπη, η φιλία και η ανάγκη για μια πατρίδα θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στην πορεία του και θα γίνουν η βάση για αποφάσεις ζωής.

Ένα φορτισμένο συγκινησιακά οδοιπορικό στους τόπους που βίωσαν τη φρίκη τριών βουλγαρικών κατοχών, ένα προσκύνημα στους τάφους όσων μαρτύρησαν, μια σταγόνα σεβασμού σ' εκείνους που πόλεμοι, κατοχές και συνθήκες τούς ανάγκασαν να αλλάξουν βηματισμό, σχέδια και πορεία ζωής, αλλά κατάφεραν να σταθούν όρθιοι.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 24620

Γ Ι Α Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ Μ Ε Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ